

УДК 1(091):130.2

Т. Д. Суходуб

ЛИСТУВАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ЖАНР: АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИЦентр гуманітарної освіти Національної Академії наук України
ORCID: 0000-0002-7801-8126

Анотація. Предметом дослідження є творчість Г. С. Сковороди (1722–1794), представлена на основі аналізу такого жанру філософських міркувань як листування. Актуальність цієї постановки питання пов'язана з тим, що в історико-філософському пізнанні епістолярна частина спадщини філософа не отримала достатньої дослідницької уваги. Показано, що листи філософа до М. І. Ковалинського та інших осіб розкривають учення про людину як «малий світ», розуміння умов людського щастя, ідею самопізнання та ін. не тільки як слово вчителя та друга, звернене до учня, але і як переосмислення власного життєвого шляху. Зроблено висновок: текст листів розкриває діалогову природу мислення філософа, а також єдність освіти та виховання як принцип просвітницької діяльності.

Ключові слова: історія філософії, листування як жанр філософування, філософське скворородинознавство, діалог, філософсько-просвітницька діяльність.

Вступ

Історико-філософське пізнання життя та творчості Г. С. Сковороди (1722-1794), якому 3 грудня 2022 року виповнюється 300 років від дня народження, закономірно орієнтовано на аналіз філософських трактатів та діалогів, літературно-мистецьких творів. Проте для цілісного розуміння творчості філософа не менше значення має й епістолярна спадщина. Звідси аналіз листування філософа з його учнем М. І. Ковалинським (Коваленським) (1745-1807) та іншими становить актуальну проблему філософського скворородинознавства. Діалоговий характер листів та їхня проблематика свідчать про становлення культурно-історичного змісту такої актуальної для сучасності категорії, як «діалог». З іншого боку, аналіз тексту листування є актуальним і в аспекті розуміння смислів жанрів філософських роздумів, що історично склалися.

Мета дослідження

Метою даної статті є аналіз філософської проблематики епістолярної спадщини Г. С. Сковороди. Завдання дослідження: розкрити тематичний зміст проблем людини та світу людини, поставлених у листах філософа; проаналізувати форму та основні принципи такого специфічного тексту філософських міркувань, як листи.

Методологія дослідження

В основі методології даного дослідження лежить системний підхід, що передбачає концептуальне поєднання різних аспектів у розумінні предмета дослідження, яким є творчість Г. С. Сковороди, в ціле. Основне для даного методологічного підходу поняття «система» сприяє виробленню цілісного розуміння творчості філософа. Мислення-інтерпретація як принцип герменевтики також застосовується у дослідженні.

Результати

Філософські твори займають особливе місце в історії культури, оскільки можуть поєднувати у собі науково-теоретичну строгість викладу та художньо-естетичну образність мислення. Звідси – завжди цікавий у плані творчих результатів філософ-мислитель, філософ-поет. Саме таким і був Г. С. Сковорода, чиї філософські ідеї вкладалися у діалоги, трактати, притчі, поетичні твори. Левова

частка дослідників звертається саме до них. А ось листування філософа з його учнями М. Ковалинським, Я. Правицьким, іншими відомими та невідомими особами досліджено недостатньо.

Інтерес до цього духовно-інтелектуального пласта діяльності філософа викликаний принаймні декількома причинами: по-перше, з'єднанням у текстах листів Г. С. Сковороди філософських міркувань та поезії, що є незвичайним при викладі метафізичних смислів; по-друге, тією обставиною, що значна частина епістолярної спадщини відноситься до 1762-1764 рр., часу, коли ще тільки обмірковувалися, але ще не були написані, основні філософські тексти, що дає можливість зрозуміти особистісні, духовні витоки творчості Г. С. Сковороди (при цьому відзначимо, що збереглися листи і 1780-х років, у яких філософ постає вже зрілим, утвердженим у своїй світоглядній позиції мислителем, який розуміє і знає людину і, як завжди, намагається допомогти кожному, тому щиро переживає за тих, хто втратив здатність чути та розуміти); по-третє, зміст та форма досліджуваної епістолярної спадщини дозволяє розширити уявлення про феномен листування, тексти листів як специфічний жанр філософських роздумів.

Щодо останнього аспекту, то, перш за все, варто, на наш погляд, відзначити, що форма філософського твору є не менш важливою, ніж його зміст. Однак, якщо поділ літератури на роди (епос, лірика, драма) та види (роман, повість, оповідання, памфлет, новела тощо) природно і звично приймався і приймається у художньо-літературному середовищі, то щодо філософської творчості такого роду міркування про можливі жанри текстів, що народжуються, особливо не актуалізуються. Філософія традиційно розглядається з боку метафізичних принципів, смислів, категорій, ідей, тому, на перший погляд, не так і важливо, чи назвав автор свій твір монографією, трактатом, діалогом, розмовою, бесідою, сповіддю, критикою чи досвідом, щоденником, листом, промовою чи «наукою про...».

Тим не менше, і філософські твори народжуються як певна єдність змісту та форми, що, безумовно, націлює на постановку питання про жанр (від фр. genre – рід, вид) філософствування. Жанр передбачає певну обов'язкову «єдність» композиційної структури того чи іншого твору (не важливо, літера-

турного чи філософського). У цьому плані особливість Сквородинівської думки полягає саме в тому, що практично нероздільними є філософський та художньо-літературний виміри буття, оскільки філософ у будь-якій формі ставить завдання висловити важливі для себе ідеї, що, звичайно, проявляється і в обраних ним жанрах. Переплетення поетичного, прозового та філософського спостерігається у Г. С. Сквороди в діалогах і притчах, «піснях» і байках, трактатах і таких його різновидах, як, наприклад, «книжечка про читання...» або «книжечка, звана...» та ін. Тобто цьому аспекті творчості Г. С. Сквороди – скарбниці, що виявляє різноманіття не лише власне літературно-поетичних та прозових жанрів, а й філософських.

Якоюсь мірою потяг до жанрового різноманіття творів можна пояснити бажанням філософа уникнути схоластичності у своїх роздумах і подивитися на світ з погляду самої людини, яка є чуттєвою і раціональною, яка є слабкою і сильною, яка є невгамовною й багатозначною у своїх життєвих проявах і способах розуміння життєсвіту. Звідси, як пояснює С. Б. Кримський, «не абстрактне теорети-зування, а активне, емпіричне вторгнення в буття, свою долю – такий імператив його (Сквороди – Т.С.) світогляду» (Кримський 2004, 158).

Ще однією принциповою особливістю філософа Г. С. Сквороди є, на наш погляд, діалогова природа його мислення, його особистісна, власне, не монологічна, а саме діалогічна, культура розуміння світу і людини. Взагалі, як здається, спосіб буття людини у світі, можливий для мислителя лише через діалог.

Становленню діалогу як способу філософського мислення в контексті сформованих в історії культури та філософії теоретичних підходів до розуміння особливостей такого типу роздумів була присвячена одна із статей автора, в якій показано, що в історико-філософському процесі діалог може бути розглянутий як гносеологічне поняття, як концепт і як філософський жанр (Суходуб 2021). Діалогічність як аспект життєтворчості філософа Г. С. Сквороди вже була предметом розгляду в одній із попередніх авторських публікацій (Суходуб 2022). У ній зверталася увага на проблему морально-особистісних виборів способу життя та філософського мислення Сквороди-людини та Сквороди-філософа, який, по суті, «повторив» у духовному сенсі подвиг Сократа. У своїх роздумах про «сократівський діалог» Г. С. Сквороди автор спирався на його літературні та філософські твори. Тепер зупинимось на його листуванні.

Вже зазначалося, що перші листи, що дійшли до нас, відносяться до 1762 р. і адресовані вони учневі, точніше сказати, вихованцю філософа, що став йому другом на всі наступні роки й першим його біографом М. Ковалинському (останній лист до нього датований 2 квітня 1794 р.). Зберіглося також майже десятирічне листування і з ще одним випускником Харківського колегіуму, учнем філософа Я. Правицьким. Щоправда, почалося воно набагато пізніше (з 1782 р.).

Поділяє епістолярну спадщину, що вже зазначалося, на дві умовні частини (до написання основних творів філософа і після) 1765 рік. Цей рік був для філософа й

життєвим «вододілом», бо з цього часу починається новий період – мандрювання. У минулому залишиться офіційна служба, публічна діяльність, викладання у навчальних закладах та домашнє викладання учням, а в сучасному його чекає – служіння філософії, покликання бути філософом (чому вже ніхто і ніщо не може перешкодити).

Мандри стають для Г. С. Сквороди способом пізнання світу та людини, пошуком метафізичних стежок до справжнього щастя людей. Він подорожує, швидше, не місцями, а по життєвим враженням, екзистенційним станам і переживанням, пов'язаними з людьми, розмовами з ними, і, звичайно, пов'язаними з тими чи іншими місцевостями (адже, як пізніше скаже М. Гайдеггер, «буття має місце»). Досвід спілкування та вільні думки, що супроводжують його, дозволяють зрозуміти «подорож», нехай і вимушену, як шлях людини до самої себе. Невипадково у філософа народжується образне розуміння життя людини як «шляху, що як річка тече».

Але ось що ж насправді приховувалося не лише за цим, остаточним, відходом філософа з публічного світу, а й за попередніми? Думаю, невидимий трагізм, його особисте трагічне світовідчуття, недоступне для розуміння ззовні. При цьому було присутнє й усвідомлення того, що він іде від людей, але до людей же. Адже люди, як пояснював філософ у листі до улюбленого учня, є «прості – не дурні, але відкриті, не брехливі, не притворники і порожні, бо цей рід людей я більше за Тартар ненавиджу. О, якби в нас було таких менше! Але що робити, якщо цей світ, тобто більшість людей, складається з таких? «Світ – клітина дурнів і лавка пороків...» (Скворода 2012, 353).

Звичайно, філософ є самотнім, як тільки може бути самотньою людиною серед людей, йї близьких, коли вихід бачиться тільки в одному: «Втікати мемо від світу, перебуваючи в гавані та зневажаючи обмани світу. Світ – це скупість, честолюбство, тілесні насолоди» (Скворода 2012, 427). Однак у філософа ця самотність – особлива. Він знає історію культури, що виявляє різні форми людської самотності, цитує Аристотеля, який говорив, що «самотня людина – чи дикий звір, чи Бог», тому розуміє, що «...для посередніх людей усамітнення – смерть, але насолода для тих, які або вкрай дурні, або є видатними мудрецьями» (Скворода 2012, 341). Скворода-людина сподівається, як видається, що в його самоті відкриється шлях до самого себе та світу, до знання, яким є філософська мудрість. Як пише сам філософ, «воістину моє усамітнення відкривало мені небо» (Скворода 2012, 360). Звичайно, розумів Г. С. Скворода й глибинний духовний виток такої «самотності», що є долею філософа, його покликанням служити людям, нести їм головний підсумок багатовікового розвитку культури – людяність, тому «жоден філософ, жоден художник так не самотній, – писав він, – так не наданий самому собі, як той, хто вчить про вічне життя. Поява такого Тékтоνος (гр. – будівника – Т.С.) світ осміює, мудреці називають його дурним, ченці під маскою благочестя переслідують, еретики, хитро перетлумачуючи, спростовують, юнаки уникають, старі гидують, царі утискують, бідні відносяться з презирством; і чи не здається він тобі

якимось блазенським царем? Але він знає своїх і знає, для кого він воскресає. Яка безчесна людина не бачить його живим? Але хто, крім обраних, бачить його воскреслим?» (Сковорода 2012, 447).

До того ж, як, утім, і завжди, був дуже сумно непростим і реальний стан справ Сковороди-людини. Його соціальний статус і матеріальний достаток, звісно, мали б бути іншими. Проте складалося все по-іншому. Ось як, наприклад, визначає М. І. Ковалинський ситуацію філософа після вимушеного розставання з дворянським сімейством Стефана Томари (господар відмовив від місця, «знаючи внутрішню ціну вчителя, але поступаючись наполяганню дружини»): «Тоді вже доля починала приготувати серце його до людських несправедливостей, які мав він випробувати в продовженні життя. Сковорода залишився без місця, без їжі, без одягу, але не без надії» (Ковалинський 2011, 21).

Це слово справжнього друга – «але не без надії» – відкриває, образно кажучи, як ключик, сенс сквородинських листів. Усі вони свідчать про те, що, в першу чергу, надією своєю обдаровував філософ й інших, учнів та друзів, підтримуючи в них надію як оболонку їхніх душ (до речі, в цьому – бути «оболонкою» душі – полягає споконвічний зміст слова «надія»). Звідси, як видається, привабливість сквородинських листів визначається як їхнім філософським змістом, закладеними у них ідеями, так і формою викладу цих ідей (одночасно довірливою щодо адресата й при цьому логічно послідовною, культурно-історично аргументованою, але й суворою щодо настанов на те або інше ставлення вихованця до чогось або його можливої дію). Свої листи філософ підписує не псевдонімами («Старець», «Пустельник», «Любитель і син світу», «Любитель священні Біблії» тощо), що є характерним для його творів, а своїм власним ім'ям – «Твій Григорій Савич» або «Твій друг Григ[орій] Сковорода», підкреслюючи іноді свій духовний орієнтир підписом – «твій християнський друг», «ваш спільний брат у Христі» (Сковорода 2012, 336, 339, 340, 427).

І справа тут, як видається, не тільки у тому, що листи – особлива форма роздумів, звернена особистісно до іншої людини, і яка призначена саме їй, а й у тому, що філософ відкривається Іншому, причому повно, говорить із ним на межі щиро, довірливо повідомляючи йому найпотаємніші думки, почуття, настрої, навіть свій душевний стан. Так, наприклад, у листі до М. Ковалинського Григорій Савич пише: «Мир тобі, мій брате! Я написав це вчора в засмученому й розсіяному стані, і до того ж дуже швидко» (Сковорода 2012, 371). На ширість вчителя могла бути тільки щира відповідь його учнів, що набагато пізніше підкреслить В. Ф. Ерн, оцінюючи внесок М. І. Ковалинського у справу пам'яті про великого мудреця: «Сковорода не помилився у своєму виборі, – напише він. – «Віддавши вседушно дружбі Григорія», Ковалинський залишився вірним їй все життя і навіть через десятки років у чині таємного радника зберіг недоторканою свою відданість бездомному мандрівнику, добровільному бродязі, яким став Сковорода в останню, найзрілішу третину свого життя» (Ерн 1995, 336).

Діалогічність сквородинського внутрішнього духовного світу виявлялася, насамперед, у самозабутній

націленості філософа на іншого, на його обставини та життєві проблеми. У своїх друзях, а ними були і його учні, він бачив продовження самого себе – можливо, у цьому й проявляється справжня дружба серед людей. Філософ ніс у собі й прищеплював іншим культ дружби, культурно-історично народжений античною традицією, часто цитував грецькою та латинською тексти, що розкривають близькі йому ідеї. Так, про явище дружби можна прочитати таке: «...маючи друзів, вважай, що ти маєш скарб. Ніщо, каже Сенека, так не тішить, як вірна дружба» (Сковорода 2012, 335). Однак, для того щоб вона народилася, необхідна, згідно з філософом, схожість душ, їхнє єднання у справі, заради якої люди живуть та діють: «І справді, для досконалої та справжньої дружби, яка одна найбільше пом'якшує тягар життя і навіть оживляє, – пояснював філософ, – потрібна не тільки прекрасна чеснота і подібність не лише душ, а й занять. Бо люди різних занять погано підходять одне одному. І з цієї саме причини справжніми моїми друзями не можуть бути багато хто, бо вони не вивчали наук або якщо вивчали, то такі науки, які чужі моїм розумовим нахилам, хоча у всьому іншому і є зі мною схожими» (Сковорода 2012, 337).

При цьому, скільки б не радувала дружба як особливий зв'язок між близькими за духом і справою людьми, в бажанні її, тязі до неї можна й помилятися. Такий стан, який випливає з власної помилки, та який можна було б означити як зраду в дружбі, – один із таких, що важко перенести. Тому мудрий учитель від болісності такого роду переживань намагається вберегти своїх підопічних, розмірковуючи про феномен дружби, її радощі і підводні «каміня», з нею пов'язані, що далеко не завжди дано побачити молодим умам. Так, звертаючись до М. Ковалинського, філософ пише: «Вже годі, мій Михайле! Оскільки дружба – така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона сонце життя, то слід більше піклуватися про те, щоб не укласти нам в обійми вовка замість вівці, скорпіона замість рака, змію замість ящірки. Немає нічого небезпечнішого, ніж відступний ворог, але немає нічого отруйного, ніж удаваний друг» (Сковорода 2012, 352), – наставляє філософ.

Справді, якщо придивитися до форми тексту листів, всі вони, насамперед, є настановами вчителя учневі, без найменшого тиску на свідомість останнього, тим паче придушення. Г. С. Сковорода заохочує не тільки вчення як важливу для молодих людей діяльність, знання як таке, але виховує в них любов до пізнання, яке має бути безперервним заняттям, бо «хто думає про науку, той любить її, а хто любить її, той ніколи не перестане вчитися, хоча б зовні і здавався пустим» (Сковорода 2012, 334). Особливо важливо для філософа прищепити любов до глибоких знань, насамперед, античної та християнської традицій філософствування та розуміння буття.

Античність для Г. С. Сковороди – «місце» його особистого духовного буття та душевного натхнення жити і творити, звідси він часто згадує та цитує древніх мудреців, бажаючи передати любов до них і своїм учням. Так, філософ пише: «Май на увазі, що найяскравішим доказом твоєї любові до мене буде, якщо ти любитимеш грецьких муз; і якщо тобі дорога наша до тебе любов, то знай, що вона триватиме

доти, доки ти шануватимеш чесноту – «грецьку писемність» (поняття написане грецькою – Т.С.). <...> Вибирай час і щодня, хоча б потроху, але саме щодня, підкидай у душу, як у шлунок, слово чи вислів, і, як вогню їжу, потроху додай, щоб живилися і росла душа, а не придушувалася» (Сковорода 2012, 335-336); «Інші, каже Сократ, живуть, щоб їсти та пити, а я – навпаки. Далі, більшість зовсім не знає, що означає жити, і хоча бажає користуватися харчуванням, щоб підтримувати життя, проте не може жити, бо найбільше і тому найважче мистецтво з усіх – це навчитися жити так, як цьому мистецтву вчить і його дає один Христос» (Сковорода 2012, 361-362).

Як бачимо, філософ, навчаючи, намагається допомогти опанувати й непросте мистецтво – жити, бути всупереч усім несприятливим обставинам, знайти роботу своєю, насамперед, над самим собою, сенс життя, що обов'язково поверне людини і радість буття, і щастя бути людиною. Звідси – дружні, душепідійомні побажання-настанови: «Улюблений у Дусі святому друг Яків! Дерзай у Господі!» (Сковорода 2012, 434); «Наступний день, який весело світить, є плід вчорашнього дня, в страху Божому проведеного. Так як добра старість є нагородженням доброї юності» (Сковорода 2012, 477). При цьому філософ заохочує молодих людей у розвитку їхніх талантів, які не виявляються без постійної роботи над собою: «Невже ти тому не надіслав мені жодного листа, що я визнаю твої вірші дещо необробленими? Навпаки, тим частіше їх надсилай. Бо хто ж народжується артистом? Вправа через помилки веде нас до витонченості стилю. <...> Вір мені, моя душа, коли я був у тому віці, в якому ти тепер, я не міг скласти й найгіршого вірша. <...> Будь здоровий, мій любитель муз!» (Сковорода 2012, 339-340).

Читаючи листи Григорія Савича, розумієш усю силу Сковороди-філософа, мислителя і просвітителя, і Сковороди-педагога, вчителя, наставника, що розвиває у всіх своїх життєвих ролях, а правильніше сказати – життєвому покликанні, принципи єдності слова та справи, філософії як міркування та філософії як способу життя, педагогічної діяльності як просвітницько-освітньої та виховної. І в основі всіх цих зусиль Г. С. Сковороди лежить любов – як необхідна умова спілкування людей, становлення взаємин між ними, як підстава цілющого зв'язку один з одним: «Хіба не любов все скріплює, будує, створює, подібно до того, як ворожнеча руйнує? <...> Що дає основу? Любов. Що творить? Любов. Що зберігає? Любов, любов. Що тішить? Любов, любов, початок, середина та кінець α $\kappa\alpha\iota$ ω (альфа та омега (гр.) – Т.С.)» (Сковорода 2012, 370). Любов до своїх епістолярних співрозмовників є настільки широю і благочестивою у філософа, що буквально просвічується нетутешнім світлом, її передають безпосередньо слова звернення до адресатів: «найбажаніший друг Михайло!», «моя єдина радість, Михайло найсолодший!», «юнак, найсолодший з усіх, мій дорогоцінний Михайле!», «возлюблений Михайле!», «мій Михайле!», «мій брат!», «возлюблений у Христі брат Яків!», «возлюблений у Дусі святому друг Яків!» (Сковорода 2012, 333, 336, 339, 352, 371, 426, 434).

Отже, філософія Г. С. Сковороди має яскраво виражену діалогову спрямованість, зверненість до себе і

до Іншого (насамперед, як особистості, що має самоцінну неповторність). Звичайно, хотілося б не вульгаризувати цю тему, тим більше, що є принципові відмінності між, скажімо, платонівськими «діалогами», сквородинським розумінням культури діалогового мислення філософами ХХ ст. Скажімо, Платон використовував діалог, швидше, як інтелектуальний прийом – для того, щоб показати різноманіття можливих світоглядних позицій учасників діалогу, тим самим дати можливість виділити одну з них як істинну. Не чужим є такому підходу і Г. С. Сковорода, принаймні, у своїх творах, хоча визначальним, на наш погляд, є у філософа завдання формування індивідуальної культури діалогового мислення, характерною рисою якої є сприйнятливості до проблемного буття Іншого. ХХ століття відкриває в «життєвому світі» людини особливу сферу – наприклад, згідно з М. Бубером. Її можна позначити як сферу «між...», тобто, сферу, що визначається відносинами «між...» людьми, та у якій розгортається діалогова комунікація між ними. У цьому контексті, тим паче привабливою є постановка питання Г. С. Сковородою, що явно відкривається в його листуванні – поза Іншим немає мене, адже я існую у зв'язку з ним, так само і інший визначається у відношенні до мене. Цей принцип діалогічності лежить, як видається, в основі розуміння філософом багатьох філософсько-антропологічних проблем: тлумачення ним феноменів дружби, любові, смислу життя, сутності морального «я» людини, учення про людину як «малий світ», при цьому рівновеликий, порівнянний зі «світом великим» та ін.

При цьому має місце у Г. С. Сковороди й внутрішній діалог із самим собою, що дає можливість переосмислення значущих для себе особисто проблем – він любить цю форму спілкування, яка для нього є не менш важливою, ніж діалог, спрямований зовні. І цим потаємним для себе сенсом філософ ділиться з улюбленим учнем М. Ковалинським: «Посилаю тобі зразок розмови душі, що мовчазно бесідує з самою собою, – пише він, – ніби грою забавляє саму себе і подібно до крилатихлітає по високих і широких просторах неба йніби б'ється. Неймовірно, наскільки це приємно, коли душа, вільна і відчужена від усього подібно до дельфіна мчить в небезпечному, але не безумному русі» (Сковорода 2012, 341).

Як бачимо, персональність філософської думки є важливою для Г. С. Сковороди, бо в ній проявляється як діалог з іншими, так і діалог із самим собою, спосіб переосмислення всього того, що називається «світом людини», що є власне його, Сковороди-особи, життєвий шлях, осмислюючи який, він приходиться до висновку: «...я нікому не заздрю, нікого не ненавиджу, всім друг, і для мого серця немає ворога у Всесвіті. Чи це не є той Ісаїєвський світ і веселість?»; «Нехай буде з тобою мир, який вищий за всякий розум! <...> Бо справді людське серце та розум ніяк не можуть бажати зла людям. <...> Бо, як ліки не завжди приємні, так і істина часто буває неприємною» (Сковорода 2012, 425, 426).

При цьому, звертаючись до людей, філософ розуміє двоїстість людської природи, що несе в собі власний «верх» і «низ», коли багато чого в житті людини можна пояснити так: «Вихідне від серця. Воно сквернить.

Бачиш, що всередині нас щастя та нещастя» (Сковорода 2012, 428). Інакше висловлюючись, філософ указує й на можливість низхідного життєвого шляху, що відбувається тоді, коли марність, життєва метушня, неосвіченість, нерозвиненість, моральна ницість заступають від людини справжні цінності духовного буття. Легкість цього шляху «вниз» розкривається досить просто, через спостереження за поведінкою інших і самоаналіз: «Хіба світ і натовп не найкраще видовище, до того ж безкоштовне на кшталт відомого Піфагорівського торжища, – запитує філософ. – Ти побачиш, як один стогне під вагою боргів, інший мучиться честолюбством, третій – скупістю, четвертий – нездоровим бажанням вивчити безглузді речі. І хто їх усіх перелічить? Поясни емоції душі і ти переконаєшся» (Сковорода 2012, 386).

Філософ, звичайно, бачить важке становище людини у світі, тяжкі умови її соціального буття, з чим пов'язана амбівалентна позиція філософа щодо людини. Він любить тих, кому важко, але хто не ламається, звідси заклик: «Подумай і про те, що людям, які люблять благочестя, особливо приємні чисті душою юнаки та отроки, від природи обдаровані щасливими задатками. І Сократ їх зазвичай називає παιδασθεῖων, тобто дітьми богів» (Сковорода 2012, 334). З іншого боку, він бачить й інші людські типи, яким не властива велич духу. Від таких філософ намагається вберегти своїх учнів, роз'яснити, наприклад, що «перша відмітна ознака підлабузника – мінливість і непостійність; він не може довго дотримуватися одного і того ж й триматися одного і того ж правила, але подібно до мавпи, переслідує інших доти, доки не отримає того, чого він домагається» (Сковорода 2012, 339). Як бачимо, філософ безпосередньо звертається до іншого як до особистості, до внутрішнього світу його душі, що постійно випробується зовнішнім (і, досить часто, ворожим по відношенню до нього) оточенням.

Отже, філософсько-просвітницька, освітня та виховна діяльність злиті у Г. С. Сковороди воедино. Він ставить собі завдання виховання у своїх учнів духовної стійкості, моральної величч, особистісної гідності, але й прищеплення їм допитливості, глибокого знання культурних традицій як міцної застави, яка надає їм можливість вистояти у життєвих випробуваннях.

Обговорення

Сучасне сквородинознавство є досить багатоаспектним за тематикою та багатоголосним за кількістю авторів, які міркують про філософську та художньо-літературну творчість Г. С. Сковороди. Отже, зробити повний огляд існуючих дослідницьких позицій, інтерпретацій вчення Г. С. Сковороди у межах статті неможливо. Тому звернемо увагу на ті дослідження, які найбільше причетні до проблематики нашого доробку. Зупинимось на підходах, які, як можна стверджувати, стали у філософському дискурсі про Г. С. Сковороду «класичними», а також звернемо увагу на новітні дослідження.

Що ж до перших, то тут не можна не згадати ім'я В. Ф. Ерн, який, мабуть, уперше у сквородинознавстві аргументовано представив сократівські засади у філософії Г. С. Сковороди – єдність

слова філософа та способу його життя. В. Ф. Ерн стверджував, що в особі Сковороди «...маємо рідкісний приклад життя, не менш значного, ніж його філософія, і філософії, що цілком виросла з особистого душевного досвіду. Особистість Сковороди, яка знайшла сильний вираз у його житті, – не менш велика філософська цінність, ніж його твори» (Ерн 1995, 321).

В. Ф. Ерн першим представив Г. С. Сковороду філософом, який випередив свій час, тому що мислитель порушував питання, які отримали своє вираження та оцінку лише у XIX ст. Безумовно, Г. С. Сковорода знав не тільки античну та середньовічну традиції, а й філософію свого часу, був знайомий з ученнями І. Ньютона, Н. Коперника, але не поділяв надії новоєвропейського раціоналізму на «кращий світ». Не може бути соціального прогресу без людини. А Г. С. Сковорода прозорливо бачив, з яким перекосям формувалася історично новий тип людини – людини раціоцентрованої культури, яка мислить, прагне пізнати універсальні закони всесвітнього буття на основі абстрактного мислення, але при цьому мало знає саму себе. Згідно з логікою філософа, скажімо, ті ж декартівські «правила ума» не в силі допомогти людині, якщо вона не націлена на самопізнання як найпершу умову пізнання й світу. Звідси, як зауважує В. Ф. Ерн, у той час як Г. В. Лейбніц характеризує у його баченні цілком можливою дійсністю як «найкращий із усіх можливих світів», Г. С. Сковорода чує «таємні сльози світу» (Ерн 1995, 327).

З емпатійною тонкістю, всім серцем співпереживаючи, йде до духовного світу Сковороди В. Ф. Ерн, відзначаючи, що почуття туги супроводжувало філософа все життя. «Ах ти туга проклята! о докучливий смуток! / Гризеш мене змладу, як моль сукню, як іржа сталь / Ах ти нудьга! ах ти мука, люта мука! / Де не піду, все з тобою, всюди всяку годину» (Сковорода 2012, 216), – писав поет-філософ. Туга, нудьга у Сковороди, як підкреслює В. Ф. Ерн, – це зовсім не настрої, який трапляється у кожного, а «стихийна риса» філософа. Причина цієї риси – його особлива чутливість до станів «великого світу», тому всередині мислителя – «дихання пекла»: «Через розлад і хаос своєї душі він яскраво відчуває розлад світовий, хаос вселенський. Людина для нього «дурна тварина». Він говорить те, – підкреслює В. Ф. Ерн, – що з віртуозністю повторюватиме Шопенгауер: «Істинно добра людина рідше зустрічається, ніж білий ворон. Багато потрібно ліхтарів Діогена, щоб знайти її» (Ерн 1995, 326-327).

Такі передчуття чи прозріння майбутнього духовного стану людини і «світу людей», що виразно будуть представлені вже в некласичній філософії XIX ст. (С. К'еркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) як трагічне світвідчуття, ніж «новоєвропейське» оптимістичне, мали місце набагато раніше у Г. С. Сковороди. Невипадково В. Ф. Ерн з рідкісною делікатністю говорить про самотність філософа, який перебуває, можна сказати – наодинці з цілим світом: «Повернувшись з-за кордону, – пише Ерн, –

Сковорода залишився один і «був, подібний кільцю, викинутому з ланцюга людства» (Ерн 1995, 324).

У Д. І. Чижевського, різноманітність оцінок та суджень про особистість та спадщину Г. С. Сковороди представлено досить повно. Він пише: «Може, про жодного філософа у світі не висловлено таких розбіжних між собою думок, як про Сковороду. <...> Сковороду вихваляли, як творця оригінальних ідей, і робили зовсім несамостійним мислителем, який лише повторює чужі ідеї та слова. На думку одних, він є цілком несистематичним і навіть хаотичним письменником, інші вважають його теоретиком і «вченим», який «вирішував» наукові питання...» (Чижевський 2005, 167-168). Також підкреслюється дослідником етичний аспект філософії Сковороди, факт реалізації ним філософської мудрості в образі життя.

С. Б. Кримський у розумінні філософії Г. С. Сковороди наголосив на націленість її на категорію вічності, що служить своєрідною проформою народження істинної людини, збереження, тим самим, людяності у світі. «Хоч би як незвично для нашого утилітарного розуміння життя не виглядав сковородинський пошук вічного, – пише він, – у ньому присутній і запит сучасності. Перспектива вічності є затребуваною і нашим прагматичним часом. <...> ...ідеали вічності надають стійкості нашому життю, включають у нього далекі горизонти загальнолюдського досвіду, без якого наше життя легко перетворюється на фарс дрібниць, чвар і безглуздостей» (Кримський 2004, 158). У такий спосіб, підкреслюється, що щастя, що сусідить із мудрістю і чеснотами, у вченні Г. С. Сковороди не приживається на тлінному, його неможливо отримати через спокусливі матеріальні «принади» «обительного світу» (термін філософа), не можна побудувати на капіталі, обжерливості і тому подібних речах «тварного світу» (видимого, уречевленого світу).

Якщо проаналізувати дослідження творчості Г. С. Сковороди останніх років, то варто звернути увагу на наступну роботу колективу авторів (Возняк, Галушак, Кирилюк та ін., 2022), яка досить багатогранно представляє філософську та художньо-літературну спадщину Г. С. Сковороди. Так, релігійний зміст учення Г. С. Сковороди, біблійні образи, про які міркує філософ, розглядають В. Бодак, Г. Панков. Концепт спорідненої праці розглянуто В. Возняком, С. Возняком, Ж. Янко. Персоналістичні мотиви творчості мислителя, роздуми про Сковороду як особистість представлені у роботах Г. Панкова, Л. Фоменко, В. Хазіна.

Аналізу ролі діалогу у творчості Сковороди присвячено роботу М. Галушак. Важливо відзначити, що дослідниця не замикається на часі та текстах філософа, а вловлює та показує зв'язок постановок філософських проблем Г. С. Сковородою із сучасністю. Зокрема, має місце таке узагальнення: «Діалогічність філософії Сковороди робить її близькою кожному з нас і вирізняється на фоні досконалих раціональних самозамкнених систем, які не спонукають до діалогу, а доволі часто відлякують своєю незрозумілістю або ж ультиматумом «прийняття чи неприйняття», де часто немає місця живій людині, з її баченням, емоціями, почуттями...» (Галушак 2022, 68).

Тема діалогу є близькою автору, який інтерпретував її, насамперед, як культуру філософського мислення у кількох роботах (Суходуб 2019; Суходуб 2022).

Не можна не відзначити філософську інтерпретацію знаменитої автоепітафії Г. С. Сковороди «Світ ловив мене, але не впіймав» у роботах В. Лимонченко, А.-Л. Мафтії (Возняк, Галушак, Кирилюк та ін. 2022). Ця тема, яку розглядають сучасні вчені, особливо цікаво звучить, якщо взяти до уваги слова першого біографа Г. С. Сковороди М. І. Ковалинського, який відверто писав про «отруйні стріли в пам'ять» філософа злісних сучасників («високомудрих», як іронічно висловився), чиї коментарі були сумнівними, на відміну від оцінок друзів філософа: «...Сковорода залишив напис цей (епітафію – Т.С.) по собі з гордості та хизування. <...> Але як відома святість життя Сковороди і чесні правила його, що мають на меті любов до істини та чеснот, а кінцем красу і досконалість духу, були, так би мовити, спицею у око цим лицемірам...» (Ковалинський 2011, 49).

Ймовірно, і до цього часу для людини надзвичайно важливо, передусім, зберегти світ у своїй душі, не дозволити заманити себе «першої» природі, яка лестить людині, не піддатися владі «ані золота, ані срібла», бо щастя людини у «світі душевному». У цьому контексті, можна стверджувати, що філософ залишив по собі головний урок – його цей світ не спіймав.

Висновки

Проведене дослідження епістолярної спадщини Г. С. Сковороди показало, що тематичний зміст проблем, які розглядаються філософом, може бути представлений у такий спосіб: це, насамперед, філософсько-антропологічні питання – сенсу життя, сутності духовно-морального «я», розуміння людини як «малого світу», порівнянного, проте, зі «світом великим», питання дружби, любові, умов людського щастя, у контексті яких розкриваються філософом сенси пізнання, виховання, філософсько-просвітницької діяльності.

Листи філософа до учнів і друзів є особливим жанром філософських роздумів, внутрішня форма якого – діалог, спрямований як на інших, так і на самого себе (в цьому аспекті культивується ідея самопізнання, необхідність переосмислення власного життєвого шляху).

Основними принципами такого «тексту» як листування є: принцип єдності освіти та виховання, який проходить через усі листи філософа і розкривається як специфічний «закон» філософсько-просвітницької діяльності, та принцип діалогу, орієнтований на «життєсвіт», в якому немає мене поза іншого, як й іншого поза мене, оскільки ми співіснуємо у зв'язку один з одним.

Отже, аналіз тематики листування Г. С. Сковороди з учнями та друзями дозволив цілісніше представити творчість філософа, насамперед, розкрити діалогову природу мислення філософа.

Список літератури

1. Возняк В. С., Галушак М. С., Кирилюк О. С. та ін. Філософська та художньо-літературна творчість Г. С. Сковороди у контексті проблем сучасного людського буття. *Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Дрогобич :

Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. 152 с.

2. Галушак М. С. Діалог потрібної частоти (або в чому краса філософії Григорія Сковороди?). Філософська та художньо-літературна творчість Г. С. Сковороди у контексті проблем сучасного людського буття. *Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 66-68.

3. Ковалинський М. Жизнь Григория Сковороды. Сковорода Григорий. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 1. Трактати та діалоги. К. : Богуславкнига, 2011. 432 с.

4. Крымский С. Философ, которого «не поймал мир». Украина Incognita / под общей редакцией Л. Ившиной. К. : АОЗТ «Украинская пресс-группа», 2004. С. 156-158.

5. Сковорода Г. С. Письма к Михаилу Ковалинскому. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 2. Проза. Поезія. Переклади. Листи. Різне. К. : Богуславкнига, 2012. 488 с.

6. Сковорода Г. С. Письма к Якову Правицкому. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 2. Проза. Поезія. Переклади. Листи. Різне. К. : Богуславкнига, 2012. 488 с.

7. Сковорода Г. С. Письма к разным лицам. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 2. Проза. Поезія. Переклади. Листи. Різне. К. : Богуславкнига, 2012. 488 с.

8. Сковорода Г. С. Письма к неизвестным лицам. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 2. Проза. Поезія. Переклади. Листи. Різне. К. : Богуславкнига, 2012. 488 с.

9. Сковорода Григорий. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 2. Проза. Поезія. Переклади. Листи. Різне. К. : Богуславкнига, 2012. 448 с.

10. Суходуб Т. Д. Діалогічне мислення: становлення та розвиток. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. Вип. 2 (34)*. К. : НАУ, 2021. С. 60-66.

11. Суходуб Т. Д. Сократівський діалог Г. С. Сковороди: морально-особистісні вибори філософа. Філософська та художньо-літературна творчість Г. С. Сковороди у контексті проблем сучасного людського буття. *Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 4-15.

12. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Філософські твори: у 4-х тт. Том 1. К. : Смолоскип, 2005. С. 163-388.

13. Эрн В. Ф. Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды. Лики культуры: Альманах. Том первый. М.: Юрист, 1995. С. 321-350.

References

1. Chizhevskij D. (2005). Filosofiya G.S. Skovorodi [Philosophy of H.S. Skovoroda's]. Chizhevskij Dmitro. Filosos'ki tvoriv: u 4-h t. Tom 1. [Philosophical works: in 4 volumes. Volume 1]. Kyiv : Smoloskip: 163-388 [in Ukrainian].

2. Ern V.F. (1995). Zhizn' i lichnost' Grigoriya Savvicha Skovorody [The life and personality of Grigory Savvich Skovoroda]. Liki kul'tury: Al'manah. Tom pervyj [Faces of Culture: Almanac. Volume One]. Moscow: Yurist: 321-350 [in Russian].

3. Galushchak M.S. (2022). Dialog potribnoi chastoti (abo v chomu krasa filosofii Grigoriya Skovorodi?) [Dialogue of the desired frequency (or what is the beauty of Grigory Skovoroda's philosophy?)]. Filosos'ka ta hudozhn'o-literaturna tvorchist' G.S. Skovorodi u konteksti problem suchasnogo lyuds'kogo buttya [Philosophical and literary creation of H.S. of H.S. Skovoroda's in the context of the problems of modern human existence]. Drohobych: Redakcijno-vidavnicij viddil DDPU imeni Ivana Franka: 4-15 [in Ukrainian].

[Philosophical and literary creation of H.S. of H.S. Skovoroda's in the context of the problems of modern human existence]. Drohobych: Redakcijno-vidavnicij viddil DDPU imeni Ivana Franka:66-68 [in Ukrainian].

4. Kovalinskij M. (2011). Zhizn' Grigoriya Skovorody [Life of Grigory Skovoroda]. Skovoroda Grigorij. Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 1. Traktati ta dialogi [A complete collection of works in 2 volumes. Volume 1. Treatises and dialogues]. Kyiv: Boguslavkniha: 15-50 [in Russian].

5. Krymskij S. (2004). Filosof, kotorogo «ne pojmal mir» [The Philosopher Who «The World Didn't Catch»]. Ukraina Incog-nita.Kyiv: AOZT «Ukrainskaya press-gruppa»: 156-158 [in Russian].

6. Skovoroda G.S. (2012). Pis'ma k Mihailu Kovalinskomu [Letters to Mikhail Kovalinsky]. Skovoroda Grigorij. Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 2. Proza. Poeziya. Perekladi. Listi. Rizne [Complete collection of works in 2 volumes. Volume 2. Prose. Poetry. Translations. Letters. Different]. Kyiv: Boguslavkniha: 331-424 [in Russian].

7. Skovoroda G.S. (2012). Pis'ma k neizvestnym licam [Letters to unknown persons]. Skovoroda Grigorij. Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 2. Proza. Poeziya. Perekladi. Listi. Rizne [Complete collection of works in 2 volumes. Volume 2. Prose. Poetry. Translations. Letters. Different]. Kyiv: Boguslavkniha: 477-482 [in Russian].

8. Skovoroda G.S. (2012). Pis'ma k raznym licam [Letters to various personalities]. Skovoroda Grigorij. Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 2. Proza. Poeziya. Perekladi. Listi. Rizne [Complete collection of works in 2 volumes. Volume 2. Prose. Poetry. Translations. Letters. Different].Kyiv: Boguslavkniha: 441-476 [in Russian].

9. Skovoroda G.S. (2012). Pis'ma k Yakovu Pravickomu [Letters to Yakov Pravitsky]. Skovoroda Grigorij. Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 2. Proza. Poeziya. Perekladi. Listi. Rizne [Complete collection of works in 2 volumes. Volume 2. Prose. Poetry. Translations. Letters. Different]. Kyiv: Boguslavkniha: 425-439 [in Russian].

10. Skovoroda G.S. (2012). Povne zibrannya tvoriv u 2-h t. T. 2. Proza. Poeziya. Perekladi. Listi. Rizne [Complete collection of works in 2 volumes. Volume 2. Prose. Poetry. Translations. Letters. Different]. Kyiv: Boguslavkniha [in Russian].

11. Suhodub T.D. (2021). Dialogichne mislennya: stanovlennya ta rozvitok [Dialogical thinking: formation and development]. *Visnik Nacional'nogo aviacijnogo universitetu, Proceedings of the National Aviation University*. 2 (34): 60-66 [in Ukrainian].

12. Suhodub T.D. (2022). Sokrativskij dialog G.S. Skovorodi: moral'nisno-osobistisni vibori filosa [Socratic dialogue of H.S. Skovoroda's: moral and personal choices of a philosopher]. Filosos'ka ta hudozhn'o-literaturna tvorchist' G.S. Skovorodi u konteksti problem suchasnogo lyuds'kogo buttya [Philosophical and literary creation of H.S. of H.S. Skovoroda's in the context of the problems of modern human existence]. Drohobych: Redakcijno-vidavnicij viddil DDPU imeni Ivana Franka: 4-15 [in Ukrainian].

13. Voznyak V.S., Galushchak M.S., Kyrylyuk O.S. ta in. (2022). Filosos'ka ta hudozhn'o-literaturna tvorchist' G.S. Skovorodi u konteksti problem suchasnogo lyuds'kogo buttya [Philosophical and literary creation of H.S. Skovoroda's in the context of the problems of modern human existence]. Drohobych: Redakcijno-vidavnicij viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

Т. Д. Суходуб

ПЕРЕПИСКА КАК ФИЛОСОФСКИЙ ЖАНР: АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕТВОРЧЕСТВА Г. С. СКОВОРОДЫ

Аннотация. Предметом исследования является творчество Г. С. Сковороды (1722–1794), представленное на основе анализа такого жанра философских размышлений как переписка. Актуальность данной постановки вопроса связана с тем, что в историко-философском познании эпистолярная часть наследия философа не получила достаточного исследовательского внимания. Показано, что письма философа к М. И. Ковалинскому и другим раскрывают учение о человеке как «малом мире», понимание условий человеческого счастья, идею самопознания и др. не только как слово учителя и друга, обращенное к ученику, но и как переосмысление собственного жизненного пути. Сделан вывод: текст писем раскрывает диалоговую природу мышления философа, а также единство образования и воспитания как принцип просветительской деятельности.

Ключевые слова: история философии, переписка как жанр философствования, философское сковородиноведение, диалог, философско-просветительская деятельность.

T. Sukhodub

EPISTOLARY INTERCOURSE AS A PHILOSOPHICAL GENRE: ANALYSIS IN THE CONTEXT OF H.S. SKOVORODA'S HERITAGE

Introduction. The subject of this article is the philosophical heritage of H.S. Skovoroda. The author examines the philosophical and anthropological problems posed by the thinker on the basis of his correspondence with students and friends. **The aim** of the study is to analyze the philosophical problems of the epistolary heritage of H.S. Skovoroda. The tasks are to reveal the thematic content of the problems of man and the «man's world» that are posed in the letters of the philosopher; to analyze the form and basic principles of such a specific text of philosophical reasoning as letters. The core of **the research methodology** is based on a systematic approach. Thinking as interpretation as a principle of hermeneutics is also applied in the study. **Research results.** Analysis of the epistolary heritage of H.S. Skovoroda made it possible to holistically present the creativity of the philosopher. Textual analysis of the correspondence allowed us to assert that Skovoroda's letters represent a special genre of philosophical reflections. The letters reveal the philosopher's doctrine of man as a «small world», his understanding of the conditions of human happiness, the idea of self-knowledge, etc. **Discussion.** Scientific interest was the work of contemporary authors, which considered the creative heritage of the thinker in the aspects of philosophical anthropology and the philosophy of dialogue (V. Bodak, V. Wozniak, S. Wozniak, M. Galushchak, V. Limonchenko, A.-L. Maftiy, G. Pankov, J. Yanko). **Conclusion.** The letters of H.S. Skovoroda to his students and friends revealed the dialogical nature of the thinking of a philosopher. An analysis of the content of the letters shows that they contain not only the mentorship of a teacher, which is characteristic communication between teacher and student, but also the development of the philosopher's teaching about man, as well as a rethinking of one's own life path. The analysis of the text of the letters shows that the philosopher professes the principle of the unity of education and upbringing of the younger generation, which is revealed as the «law» of philosophical and educational activities.

Keywords: history of philosophy, epistolary intercourse as a genre of philosophizing, research of the philosophy of H.S. Skovoroda, dialogue, philosophical and educational activities.

УДК 316.42(045)

I. В. Шавріна

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І ПРОБЛЕМА БУТТЯ ЛЮДИНИ У СВІТІ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних глобалізаційних процесів, їхнім впливам на індивідуальне життя людини. Наголошується, що саме початок XXI століття характеризується особливою увагою світової дослідницької літератури до цього проблемного поля: по-перше, до проблеми необхідності глобальних змін існуючих соціумів; по-друге, до необхідності розробки нових методологічних підходів до проблеми життя людини, до проблем буття і часу; до необхідності інновацій у методології та тих стратегій, які мають стати своєрідним дзеркалом для надзвичайно мінливого сучасного світу. Доведено, що ідея «об'єднання світу» існувала впродовж багатьох століть і вважалося, що такий підхід є єдино можливим для цілого людства. Окреслюються як негативні, так і позитивні наслідки процесів глобалізації. Висновком є те, що людина є вільною у метафізичному плані, а в емпіричному – такою, яка підкоряється необхідності. Такий підхід був типовим для філософських поглядів багатьох представників як західноєвропейської традиції філософування, так і слов'янського духовно-культурного ренесансу на зламі XIX і XX ст. і початку XXI ст.

Ключові слова: людина; буття; світ; глобалізація; процес; філософія; методологія; метафізика; свідомість; сучасність; трансценденція; переживання.

Вступ

Супільна думка в умовах глобалізації опинилася у полоні багатьох політичних антиномій, тобто відбулося зіткнення протилежних поглядів, теорій і концепцій. Розбудова громадянського суспільства в Україні залежить від затвердження духовних надбань цілого людства, тому особливого значення набуває проблема буття людини у світі, формування її ставлення до Універсуму, до часу власного життя, до себе самої й до інших людей. Переживання людини і висвітлюють її стан як відкритість іншим людям, існуючому світові та іншим світам, які вона проживає і переживає – «трансцендує» своє «я», вільно переміщується завдяки своїй уяві по різних смислах і змістах.

Усі зусилля глобалізаційних процесів були спрямовані, й дотепер характеризуються, одним прагненням - «об'єднати» світ. Ідеал глобалізації не виник у сьогоденні, він існував у далекому минулому, коли розриви світу виявлялися більш радикальними. Можна говорити, що існувала сучасність видатного українського мислителя Григорія Сковороди, але існувала й зовсім інша сучасність – сучасність представників доби Просвітництва в Англії (де Просвітництво й виникає), – Дж. Локк, Дж. Толанд,

А. Коллінз; у Франції – сучасність Вольтера, Ж. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж.-Руссо; у Німеччині – сучасність Гердера, Лессінга, Шіллера; в Сполучених Штатах Америки – сучасність Б. Франкліна, Т. Пейна. І тоді виникає питання: чи всі ці мислителі є сучасниками, хоча не існувало взаємовпливів поміж ними, вони не знали одне одного? Очевидно, що – ні. Представників доби Просвітництва оточували різні люди, різні події, вони керувалися різними моральнісними, культурними, юридичними, релігійними та ін. нормами.

Зміст глобалізаційних процесів – це створення напруги такого типу, яка би дозволила надати характеристики людям у єдиному часі, у єдиному просторі. Такий зміст, на нашу думку, є утопічним у тому сенсі, щодо можливостей створити такий єдиний простір, принаймні, на сучасному історичному етапі людства. Завершення глобалізаційних процесів – це побудова єдиної сучасності, в якій «центр» і «периферія» не те що ліквідовані, але вони би стали більш удосконаленими. У глобалізованому світі не існує такої безнадійної «провінції», яка би не мала шансів стати певним центром. Звернення дослідницької уваги на соціальний простір, на соціальний час й дозволяє розкрити головну ідею сучасності. Йдеться про ідею